В’ячеслав КОРНІЄНКО
(Київ, Україна)

УДК 930.2:003.071]:27(477-86)«12»
ББК 63.2+86.372-505

ДОКУМЕНТИ КАНЦЕЛЯРІЇ ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗЯ МСТИСЛАВА МСТИСЛАВОВИЧА НА СТІНАХ ЦЕРКВИ СВЯТОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА

Стаття присвячена висвітленню результатів сучасних досліджень чотирьох кириличних графіті на стінах церкви Святого Пантелеймона в Галичі. На підставі аналізу текстів автор доходить висновку, що ці написи — виголошені рішення судової адміністрації князя Мстислава Мстиславовича Удатного, чий двір розташовувався на Пантелеймонівському городищі у колишній резиденції Романа Мстиславовича, поруч із церквою Святого Пантелемона.

Ключові слова: *епіграфіка, графіті, Галич, Мстислав Мстиславович, церква Святого Пантелеймона.*

В сучасній українській медієвістиці останнім часом спостерігається зростання тенденції комплексного підходу до історичних досліджень, коли, окрім звичних писемних джерел, науковці у своїх історичних студіях до джерельної бази широко залучають результати вивчення матеріальних пам’яток, зокрема — зі сфери наукового зацікавлення спеціальних історичних дисциплін. Така тенденція має об’єктивні чинники, вона зумовлена джерельною кризою, пов’язаною з існуванням обмеженого кола писемних пам’яток, особливо відчутним для українського середньовіччя. На виявлення нових, великих за обсягом літописних зводів сподівань мало, а наявні в розпорядженні дослідників тексти, які вже вивчає не одне покоління вчених, не можуть надалі надавати достатньої кількості нових відомостей, які б дозволили відповісти на низку викликів та проблем, пов’язаних з дослідженням українського минулого. Такі відомості надають спеціальні історичні дисципліни, які розглядалися спершу як допоміжні галузі історичної науки, але з часом оформилися у самостійні наукові напрямки, що володіють власними принципами і методиками дослідження. Адже часто в пам’ятках — печатках, монетах, графіті, інскульптах тощо міститься унікальна інформація, яка дозволяє

заповнити пробіли у відомостях писемних джерел та чіткіше реконструювати минуле. Щодо пам'яток епіграфіки, то їхнє залучення до історичних студій об'єктивно сприяє успішному розв'язанню широкого кола питань, пов'язаних як з предметом чи спорудою, на яких їх виконано, так і з ширшим колом дослідницьких завдань[1]. На висвітлення деяких аспектів одного з таких малознаних у сучасній медієвістиці питань — історії діловодства князівської канцелярії Галича і спрямоване це дослідження.

Джерела, які дозволяють пролити світло на окреслену проблему, можна й нині побачити в одній з найдавніших збережених до сьогодні споруд Галича — зведеній наприкінці 1180-х — на початку 1190-х рр. церкві Святого Пантелеймона[2]. Оскільки стіни храму в середньовічній уяві сприймалися як сторінки книги[3], це зумовило появу на них багато графіті — малюнків та написів, на які можна натрапити в кожній середньовічній церкві. Не стали винятком і стіни нашого храму, де на сьогодні виявлено майже вісім сотень епіграфічних пам'яток[4], зокрема

[1] Докладніше про роль епіграфічних пам'яток в історичних студіях див.: Корнієнко В. В. Графіті Софії Київської XI — початку XVIII ст.: інформаційний потенціал джерела / В. Корнієнко. — К. : Видавничий дім «Слово», 2014. — 320 с.

[2] Прикметне, що уточнення датування храму також сталося завдяки виявленню кількох ранніх датованих написів — 1193 та 1194 рр.

[3] Див.: Попович М. В. Нарис історії культури України / М. Попович. — К. : АртЕк, 1998. — С. 104—106.

[4] Історія дослідження пантелеймонівських графіті триває вже понад сторіччя, розпочавшись ґрунтовними розвідками Й. Пеленського (Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych / J. Peleński. — Kraków, 1914. — S. 31—43). Цінність авторової праці полягає не тільки у становленні наукових принципів досліджень «галицької епіграфіки», а й у тому, що низка матеріалів, які він опублікував, досі не збереглася. Далі інтерес до епіграфічних пам'яток не згаснув, декілька нововиявлених графіті та уточнене прочитання вже відомих науці написів церкви Святого Пантелеймона опублікували О. Халпахчьян (Халпахчьян О. Х. Культурные связи Древней Руси и Армении / О. Халпахчьян // Проблемы истории архитектуры народов СССР: Сборник научных трудов. — М., 1975. — Вып. 2. — С. 19—20), В. Вуйцик (Вуйцик В. Графіті XII—XV століть церкви Святого Пантелеймона в Галичі / В. Вуйцик // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. — Львів, 1996. — Вип. 231 : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — С. 189—194), Т. Рождественська (Рождественская Т. В. Древнерусские надписи на стенах храмов: новые источники XI—XV вв. / Т. Рождественская. — СПб., 1992. — С. 124—134; Иоаниссян О. М. Надпись с именами Мстислава и Игната на стене церкви Святого Пантелеймона в Галиче в контексте политических событий конца XII века / О. Иоаниссян, Т. Рождественская // Труды Государственного Эрмитажа. — СПб., 2009. — Т. 46. — С. 198—218), В. Дідух (Дідух В. Пантелеймонівський храм — перлина білокам'яного зодчества / В. Дідух // Пам'ятки України: історія та культура. — 2013. — Вип. 6 (червень). — С. 28—29), О. Гіппіус (Гипиус А. А. Галицкие акты XIII в. из церкви Святого Пантелеймона / А. Гиппиус // Письменность Галицко-Волынского княжества: историко-филологические исследования. — Olomouc, 2016. — С. 49—64).

і чотири доволі великі тексти першої чверті XIII ст., що вийшли з архіву князівської канцелярії князя Мстислава Мстиславовича.

Один із цих текстів виявив ще Й. Пеленський, і його прочитання за консультацією з О. Соболевським згодом опублікували у присвяченій історії Галича книжці[5]. Далі до повторного прочитання опублікованого напису звернулася Т. Рождественська, яка внесла до змісту графіті низку коректив[6]. Пізніше дослідниця продовжила роботу над уточненням тексту, тож у спільній з О. Іоаниссяном праці з часом опублікувала відкориґоване його прочитання[7]. Ще одним дослідником, який звертався до уточнення прочитання цього графіті, був О. Гіпіус[8]. Зважаючи на те, що вчені по-різному ідентифікували літери однієї й тієї ж частини тексту, всі різночитання ми подаватимемо у примітках на основі власноруч сконструйованого тексту, прочитаного під час досліджень епіграфіки церкви Святого Пантелеймона[9].

Означений напис розташований на південному фасаді храму, на висоті приблизно 140 см від сучасного рівня ґрунту[10]. Він видряпаний на двох вапнякових блоках (мал. 1–2). У багатьох місцях поверхня каменю дуже вивітрена, тож контури прорізів літер напису дуже постраждали, в деяких випадках вони майже стерлися. Однією з причин погіршення стану збереженості графіті, окрім природних факторів вивітрювання під дією атмосферних опадів, стала обробка наприкінці 1970-х рр. їх рідким вапном, щоб виділити білим кольором прорізи для

---

[5] Peleński J. Op. cit. — S. 32–33.

[6] Рождественская Т. В. Указ. соч. — С. 126, 127–134.

[7] Иоаниссян О. М. Указ. соч. — С. 198–218.

[8] Гиппиус А. А. Указ. соч. — С. 49–56.

[9] Основні роботи з виявлення та фіксації графіті та дипінті на сакральних пам'ятках, що входять до складу Національного заповідника «*Давній Галич*» (церкви Святого Пантелеймона, церкви Різдва Христового, Успенської церкви та Василівської каплиці) я проводив на запрошення адміністрації цієї наукової установи 2014 та 2015 рр., результатом яких стало виявлення понад восьми сотень графіті, дипінті та інскульптів, що ввійшли до підготовленої до друку монографії «*Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.)*». Користуючись нагодою, хочу подякувати співробітниками заповідника, без чиєї щирої допомоги ці дослідження навряд чи вдалося б провести.

[10] Тут і далі висота дається по вертикалі від середини напису.

отримання якісніших фотографій. Деякі літери далі хтось підвів простим олівцем. Проте, незважаючи на значні пошкодження, напис можна прочитати:

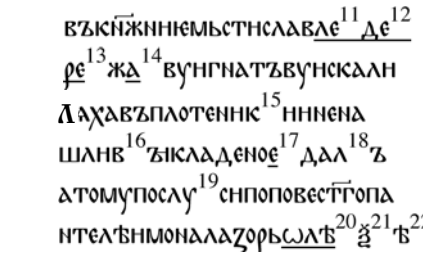

---

[11] О. Гіппіус безпідставно реконструює в цьому місці «добре помітний на знімку» прийменник **въ** місця для якого тут немає зовсім.

[12] Закінчення рядка Й. Пеленський подавав як **ѧ [ѧ въ]**, Т. Рождественська — як **влєдє**, що підтверджується.

[13] У цьому місці Й. Пеленський вказав три літери **дєр**, натомість тут добре простежуються літери **ρє**, як і зазначено у Т. Рождественської.

[14] Й. Пеленський і О. Гіппіус вказали тут **ѧ**, проте тут чітко читається **а**.

[15] Й. Пеленський вказує тут **ж**, проте в цьому місці добре простежується **к**.

[16] Під час попереднього прочитання (1992) Т. Рождественська ідентифікувала літеру як **б**, проте далі підтвердила ідентифікацію цієї літери як **в** за Й. Пеленським.

[17] В цьому місці літера збереглася добре, вона читається як **є**, а не **к** (Т. Рождественська, О. Гіппіус).

[18] Цю літеру Й. Пеленський помилково ідентифікував як **н**, проте тут чітко читається **л**.

[19] Й. Пеленський помилково вказав тут н, а не **ү**.

[20] У цьому місці поверхня каменю дуже пошкоджена, тому закінчення рядка на одному камені читалося по-різному та залежало від інтерпретації авторів: **симеонъ** (Й. Пеленський), **сємьюнъ** (О. Гіппіус) чи **моисєє** (Т. Рождественська). Насправді тут простежуються літери **ѡлѣ**, щоправда, від омеги залишилася тільки права частина.

[21] У цьому місці О. Гіппіус вбачав наявність складу **мат**, що спільно з іншими складниками розглядалося як запис імені **матѳи**.

[22] Ці дві літери, що починають рядок на іншому камені, Й. Пеленський подавав як **тъ**, хоча тут добре збереглися літери **ѯн**. Т. Рождественська вважала їх утраченими.

[23] Цю частину запису Й. Пеленський прочитав правильно, натомість Т. Рождественська безпідставно запропонувала читати тут дієслово **ѱлн**. О. Гіппіус помилково вказав останню літеру **ъ** як втрачену.

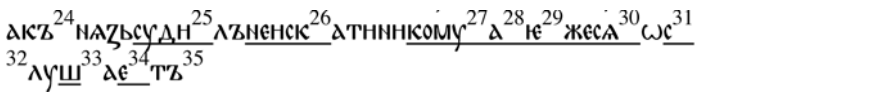

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фраґментів текст може бути таким[36]:

Въ кн(а)ж(є)ниѥ Мьстиславлє дєрєжавѹ Игнатъвѹ искали Лѧха въ плотєники и нє нашли в кладєноє далъ а тому послуси попове ст(вѧто)го Пантєлѣимона Лазорь Ѡлѣѕѣи Стефанъ Димитръ Б(о)гданъ а къняѕь сѹдилъ нє искати никому а ѥже сѧ ѡслушаєтъ {кто}...

За княжіння Мстиславого {та у} правління Ігнатове домагалися Ляха у платники, та не знайшли {провини, бо} домовлене дав, а тому {були} послухи — попи {церкви} Святого Пантелеймона Лазар, Олексій, Стефан, Дмитро {та} Богдан. А князь звелів не домагатися {ляха у платники} більше нікому, а якщо не послухається хто...

Зважаючи на зміст наведеного вище тексту, на фасаді церкви Святого Пантелеймона викладено результати розгляду справи щодо повернення заборгованості особою на ім'я Лях, який мав виплатити певну суму коштів, що передано фразою искали **лѧха въ плотєники**. Варто втім зазначити,

---

[24] Цю літеру Т. Рождественська та О. Гіппіус помилково читали як **о**.

[25] Цю частину тексту Й. Пеленський помилково читав як **дан**.

[26] Цю частину тексту Й. Пеленський пропустив.

[27] Літеру Й. Пеленський помилково визначав як **ъ**.

[28] Т. Рождественська уникла прочитання закінчення цього рядка, Й. Пеленський помилково вказав тут літеру **н**.

[29] О. Гіппіус реконструював тут надто багато літер **жє а и**, для яких просто немає місця. Тут чітко читаються літери **а** та **є**.

[30] Й. Пеленський помилково визначив літери як **зл**.

[31] Й. Пеленський і О. Гіппіус цю літеру пропустили, безпідставно перенісши її на наступний рядок.

[32] На початку рядка Й. Пеленський та О. Гіппіус зазначили наявність літери **с**, проте її тут немає.

[33] Ця літера добре читається як **ш**, а не **ѱ** (Й. Пеленський).

[34] В цьому місці читається літера **є**.

[35] Далі простежується щогла літери, за якою поверхня каменю настільки пошкоджена, що встановити наявність літер тут неможливо.

[36] Тут і далі у круглих дужках подано пропущені під час скорочення слів літери, у квадратних — втрачені через пошкодження поверхні каменю, у фігурних — відновлені за контекстом слова.

що О. Гіппіус висловив сумнів щодо можливості тлумачення вжитого в тексті слова **плотєники** в значенні «платник», оскільки «цілком очевидно», що в тексті це слово вжито в «сучасному значенні слова» — «тесля»[37]. Проте з погляду структури самого напису вірогіднішим буде все ж пов'язати слово **плотєники** з дієсловом **платити**, в якому відбулася заміна **а→о**, не зовсім звична в цьому контексті, проте цілком прийнятна, якщо врахувати можливість вкраплення елементів розмовної мови до тексту графіті. Адже подібні словоформи зберігаються далі навіть до сьогодні, причому як в українській, так і в російській мовах[38]. Тож, на мою думку, все ж права Т. Рождественська, яка визначила це слово як іменник у значенні «платник», а не «тесля».

Згідно з текстом, до Ляха було висунено судовий позов щодо того, що він виплатив певну суму коштів (у тексті не вказано, за що саме й кому), однак було встановлено, що оговорену суму (**въкладєноє**) він виплатив. Це засвідчили послухи — попи церкви Святого Пантелеймона Лазар, Олексій, Стефан, Дмитро та Богдан. У цьому контексті всі п'ятеро виступають в ролі видоків, тобто безпосередніх свідків, залучення яких було одним зі способів доказів на суді[39]. Тож з допомогою свідків Ляха було виправдано, тому князь велів більше нікому не давати позов з того, що він виплатив кошти. Втім дальший текст обривається на фразі **а кєжє сѧ ѡслушаєтъ**, тож визначити, що чекало наступного позивача, лишається невідомим.

Загалом текст на фасадній стіні церкви Святого Пантелеймона подібний (але не тотожний) до угод з графіті стін інших храмів, яскравим прикладом чого є запис із Софії Київської про те, що княгиня Всеволодова

---

[37] Гиппиус А. А. Указ. соч. — С. 53—54.

[38] Наприклад, І. Посошков вживає у своїй «*Книзі про убогість та багатство*» (1724) як форму **заплатить**, так и **заплотити** (Сочинения Ивана Посошкова. Изданы на иждивение Московского Общества истории и древностей российских Михайлом Погодиным, профессором русской истории. — М., 1842. — С. 110). Див., також: Шайкевич А. Я. Дистрибутивно-статистический анализ языка русской прозы 1850—1870-х гг. / А. Шайкевич, В. Андрющенко, Н. Ребецкая. — М., 2013. — Т. 1. — С. 230; Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Этимология / Ф. Буслаев. — М., 2006. — С. 41.

[39] Дювернуа Н. Источники права и суд в Древней России / Н. Дювернуа. — М., 1869. — С. 193—195; Юшков С. Общественно-политический строй и право Киевского государства / С. Юшков. — М., 1949. — С. 518—519.

купила землю княгині Боянової перед низкою послухів, утім кліриків Софійського собору[40].

Напис на стіні церкви Святого Пантелеймона цікавий також і тим, що в ньому названо імена одних із перших священнослужителів цього храму, не відомих за іншими джерелами.

Загадковою в цьому тексті залишається особа князя Мстислава і такого собі Гната, який, судячи зі змісту тексту, був наділений у Галичі владними повноваженнями. Публікатор напису Й. Пеленський ототожнив згаданого в тексті князя з Мстиславом Мстиславовичем Удатним, а Гната — з помічником князя, датувавши появу запису першою третиною XIII ст.[41].

Натомість Т. Рождественська та О. Іоаниссян запропонували інший історичний контекст запису. Зокрема першу його фразу «*у княжіння Мстиславове в державу Гнатову*» вчені вважали свідченням своєрідного дуумвірату князів на галицькому престолі 1187—1189 рр. Відповідно зі згаданим у написі Мстиславом ототожнили Олега-Мстислава Настасича-Ярославовича, незаконнонародженого сина Ярослава Осмомисла, а з Гнатом — Володимира-Ігната Ярославовича[42]. Втім визначення християнських імен цих князів через опертя дослідників на пізніші за часом джерела наразі дискусійне, як і можливість юридичної фіксації в актах князівської канцелярії дуумвірату князів, що не підтверджено іншими джерелами.

О. Гіппіус вслід за Й. Пеленським ототожнював згаданого в написі князя Мстислава з Мстиславом Мстиславовичем Удатним, а Гната — з не згаданим в інших джерелах галицьким тисяцьким. У своїх аргументах дослідник спирався на схожий формуляр, що трапляється в інших писемних пам'ятках[43].

Варто зауважити, що Т. Рождественська звернула увагу на особливості вживання на теренах Русі слова **держава** щодо не тільки до представників світської влади, але й ієрархів. Однак, зауваживши відсутність згадок у Галичі кінця XII — першої половини XIII ст. «ані єпископа, ані боярина» на ім'я Гнат[44], віддали перевагу тлумаченню цього

---

[40] Корнієнко В. В. Графіті Софії Київської... — С. 151—154; там само див. бібліографію.

[41] Peleński J. Op. cit. — S. 32—33.

[42] Докладніше див.: Иоаниссян О.М. Указ. соч. — С. 213—215.

[43] Докладніше див.: Гиппиус А. А. Указ. соч. — С. 54—55.

[44] Иоаниссян О. М. Указ. соч. — С. 213.

слова на позначення владних функцій саме світської особи, ототожненої, як було зазначено вище, з іншим володарем Галича — Володимиром Ярославичем. Так само й О. Гіппіус пристав до думки, що слово **дєржава** вжито щодо світської особи, відповідно тисяцького.

Проте не можна заплющити очі на згадку в пізніших джерелах духівника на ім'я Гнат — ідеться про список, який виявив А. Петрушевич, галицьких єпископів (пізніший за часом, але, як зазначено, списаний з давнішого оригіналу), де занотований «*Ignatius*»[45], чиє єпископство дослідники XIX ст. датували першою половиною XIII ст.[46] Тож логіка конструкції підказує, що графіті згадує ім'я князя, який на той час тримав Галич — Мстислава Мстиславовича, і єпископа, якому належала церковна влада в Галичі. Те, що князь залучив до розгляду судової справи галицького єпископа, могло бути обумовлене тим, що видоками в ній виступало п'ять священиків церкви Святого Пантелеймона, підпорядкованих єпископській, а не княжій владі.

Звичайно, запропонована версія ототожнення особи Гната гіпотетична, зважаючи на відсутність джерельних підтверджень правильності списку галицьких єпископів, який виявив А. Петрушевич, але відкидати її також не слід. Обидва тлумачення відзначаються високим ступенем ймовірності, на відміну від версії про дуумвірат князів у Галичі.

Отже, згаданого в тексті князя Мстислава слід ототожнити саме з галицьким князем Мстиславом Мстиславовичем Удатним, а появу графіті слід віднести до першої половини 1220-х рр., коли він впродовж певного часу утримував Галич та міг відповідно до своїх повноважень вершити правосуддя в місті.

В інтер'єрі церкви Святого Пантелеймона, на західній стіні ліворуч від входу на висоті близько 180 см зберігся ще один великий кириличний текст (мал. 3—4), в якому згадано князя Мстислава. Стан збереження цього графіті набагато гірший, рельєф прорізів багатьох літер майже зведений нанівець[47]. Особливості розташування збережених частин тексту

---

[46] Петрушевич А. С. О соборной Богородицкой церкви и святителях в Галиче / А. Петрушевич // Галицкий исторический сборник, издаваемый Обществом Галицко-русской матицы. — Львов, 1853. — Вып. 1. — С. 144— 145.

[46] Д[урново] Н. Девятисотлетие русской иерархии. 988—1888: Епархии и архиереи / Н. Д. — М., 1888. — С. 33.

[47] Можливо, цей та інший кириличні написи знищувало навмисно католицьке духівництво, про що згадував у листі Й. Пеленський. Дякую А. Гусакові за надану інформацію.

вказують, що напис первісно було виконано на трьох кам'яних блоках, від яких залишилися лише два — середній, повністю заповнений текстом, та останній, на який заходить невелика частина (закінчення) інших рядків; утім не виключено, що текст міг продовжуватися й нижче, тоді можна говорити й про четвертий камінь. Наразі ж збережений на стіні текст виглядає так:

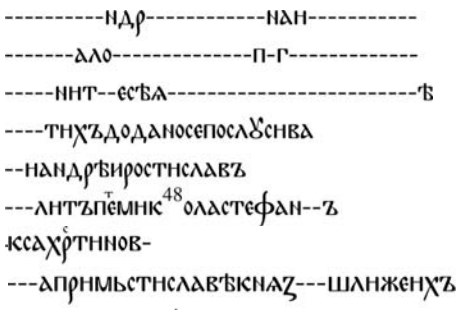

Через значні втрати у верхньому рядку можна відновити складник імені **[А]ндр[ѣи]** '*Андрій*', хоча відмінок імені лишається нез'ясованим.

Текст нижніх, краще збережених рядків реконструюється так:

...{до} тихъ додано сє послѹси ... Андрѣи Ростиславъ ... [Ипо]литъ Пет(ръ) Микола Стєфан ... Лазорь Петр Лоукы[ничь] ... [Олє]кса Христинов[ичь] ... при Мстиславѣ кнѧз[ѣ нє на]шли жє ихъ.

... до тих додано цих послухів ... Андрій, Ростислав ... Іполит, Петро, Микола, Стефан ... Лазар, Петро Лукинич ... Олекса Христинич ... при Мстиславі князі не знайшли ж їхньої {провини}.

Як можна зрозуміти з означеного тексту, в першій, погано збереженій частині йшлося про суть розглядуваної справи та перераховувалися певні послухи (або видоки), які брали участь у попередньому її розгляді, який здійснив інший володар, найвірогідніше угорський принц і галицький король Коломан, який утримував Галич до Мстислава. Очевидно, вирок не задовольнив позивача або відповідачів, через що справу розглядали повторно. До судового процесу було залучено ще кількох послухів, чиї імена перелічено у краще збереженій частині тексту. І цей апеляційний суд не знайшов провини відповідачів, що було зазначено в останньому реченні.

---

[48] Літери нк виконані з інверсією.

Цілком логічно буде ототожнити згаданого в написі князя Мстислава все з тим же Мстиславом Мстиславовичем Удатним, а нанесення графіті датувати в межах першої половини 1220-х рр. Палеографія цьому не суперечить.

Ще одне велике кириличне графіті, в якому може згадуватись вже відома за згаданим вище текстом особа, розташоване в інтер'єрі церкви на північній стіні, на висоті близько 190 см від рівня підлоги (мал. 5—6). Стан збереження поверхні каменю набагато гірший за попередні, на ньому наявні два великі вибої, а прорізи дуже затерті. Ймовірно, напис було також виконано на кількох блоках, з яких зберігся тільки один. Окремі його слова за фотографією В. Вуйцика спробував прочитати О. Гіппіус, проте цілісного тексту не подав[49].

Наявний на стіні текст виглядає так:

----------НН---В------ЛАЗА----------
--------О------ѳЕДОР-----ОРН----------
----------ИВАН--О-НСВАТ--ВОНЖЕ-----
--------ОР----О-ПР----------М--------
--------МА--ВО-Н----------Р-----
-------НН--ВАСНА----------
----------НЧЬѳЕДО----------Т----
ЖН----------Е---О----------
МНХМН-АЛЬГРНГОРН----------
Н-ДАЛЪОНЪЛАХЦЕ--СТАРИНЦЕВ----------
НЬНИЧО----------

Через значні втрати відновити текст повністю неможливо. Можна реконструювати тільки окремі слова: у першому рядку одну з форм імені Лаза[рь] '*Лазар*', вірогідніше в називному відмінку, у другому — **Ѳєдор** '*Федір*' та **[Григ]ори[и]** '*Григорій*', у третьому — **Иван** '*Іван*', у шостому — **Васил[ии]** '*Василь*', у сьомому — **Ѳєдо[ръ]** '*Федір*'.

Збережений текст трьох останніх рядків можна реконструювати так:

... Мих(аилъ) Ми[х]аль Григори[и] ... н[є] далъ онъ Лахце[ви] Старинцев[и] ... нь ничого.

---

[49] Гиппиус А. А. Указ. соч. — С. 58, прим. 165.

... Михайло, Міхаль, Григорій ... не дав він Ляхцеві Старинцеві ... геть нічого.

Як можна витлумачити цей надзвичайно пошкоджений вибоями текст, у ньому йшлося про якісь майнові суперечності, оскільки відповідач «геть нічого» «не дав Ляхцеві Старинцеві». Називні відмінки імен, загаданих в написі, дозволяють розглядати їх як послухів або видоків, залучених до доведення правоти/неправоти позивача — Ляха Старинцева, якого найвірогідніше можна ототожнити з тим же Ляхом, згаданим у графіті на фасаді храму. Не виключено, що обидві справи пов'язані між собою, якщо припустити, що відповідач спробував всупереч волі князя Мстислава подати новий позов проти Ляха, через що мав виплатити певну моральну компенсацію Ляхові, але відмовився це робити, спровокувавши зустрічний позов від нього. Втім це лише гіпотетичне припущення, адже це міг бути судовий позов з іншого питання, хоча теж майнового. Збіг імен у двох графіті зі стін церкви Святого Пантелеймона та їхній з огляду на палеографічні характеристики обох текстів близький час виконання дозволяють датувати його теж добою галицького князя Мстислава Мстиславовича, у межах першої половини 1220-х рр.

Ще один кириличний напис в інтер'єрі церкви розташований на західній стіні праворуч від входу до неї, на висоті приблизно 135 см від рівня підлоги (мал. 7—8). Про текст згадував В. Вуйцик, який, однак, уникнув повного його прочитання, згадавши тільки слова «**данник**», «**соцком имѣѫ кони**», «**слуси коламана**», «**борза тѫсоцкии**», «**радослав**»[50]. Зважаючи на те, що дослідник прочитав ім'я «Коламан», текст він пов'язував з часами правління у Галичі угорського королевича Коломана. Це на тривалий час закріпило думку про занотованих у записі дійсно «слуг Коламана», тож текст датували 1216—1221 рр.

Прочитати графіті спробував О. Гіппіус, який, проте, на час роботи не мав «потрібного для фотографування освітлення», однак все ж спробував подати у своїй праці осмислений текст[51]. На його думку, цей запис може стосуватися часів Данила Романовича (кінець 1230-х — початок 1260-х рр.).

Проте, перш ніж переходити до аналізу самого тексту, варто зазначити, що обидва вчені припускали обмеженість тексту одним

[50] Вуйцик В. Назв. праця. — С. 194.

[51] Гиппиус А. А. Указ. соч. — С. 57—63.

каменем. Хоча великі написи в храмі виконували, як ми бачили вище, на кількох блоках. Тому встановити, скільки втрачено тексту, наразі неможливо. Сам же вапняковий блок, на якому виявлено напис, зверху та ліворуч має втрати, що знищили частину його складників на початку верхнього рядка і наприкінці всіх інших, окрім останнього.

Зважаючи на наведені вище зауваження, наявний на стіні текст виглядає так:

--в[52]нпрнданнлѣм[53]а[54]рн-----
дв҃дѣподвонскннива---
-с[55]имѣсоцкомьнмже[56]ѧк[57]овн--
-[58]юдкаинедон---в-[59]нвзѧ----
л[60]онмогорнч[61]п-а-[62]ꙋденѥг[63]---
слꙋснкол--амарт[64]ннрѧз[65]анец[66]--

---

[52] О. Гіппіус вказав на прорисуванні тільки фраґменти петлі літери, тож вона стала схожа на з. Так дослідник отримав можливість реконструювати на початку рядка фразу «при кнѧзи».

[53] Літери ѣм написані з інверсією.

[54] Написані з інверсією літери ѣм О. Гіппіус помилково вказав як літеру п. Літеру а він знехтував.

[55] Зважаючи на ухил прорізу, тут виконана літера с, а не к, як показано в О. Гіппіуса.

[56] Літери же написані з інверсією.

[57] О. Гіппіус помилково вказав тут літеру н.

[58] Від літери д у цьому місці збереглася тільки права трикутна ніжка.

[59] У цьому місці поверхня каменю дуже пошкоджена, тут читається літера в. О. Гіппіус її пропустив, натомість на початку пошкодженої частини вказав літери ск, насправді тут відсутні.

[60] О. Гіппіус вказав тут помилково літеру в, хоча тут чітко читається л.

[61] ь, який вказав О. Гіппіус в ориґіналі відсутній.

[62] У цьому місці О. Гіппіус прочитав дієслово пили за контекстом, хоча в цьому місці через пошкодження простежується тільки літера а, обабіч якої літери втрачені.

[63] Збережене закінчення рядка О. Гіппіус помилково вказав як д-[д]ин.

[64] Літери рт написані з інверсією.

[65] О. Гіппіус вказав цю літеру як втрачену, проте вона добре збереглася.

[66] Ці літери О. Гіппіус подав як відсутні, проте вони добре помітні.

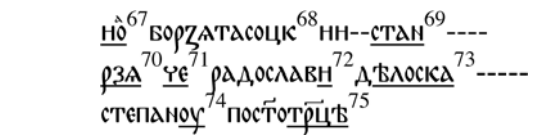

Через значні втрати повністю реконструювати напис неможливо, а збережений текст виглядає так:

... при Данилѣ Мари[и] ... Д(а)в(и)дѣ подвоискии Ива[нъ]... [Мак]симѣ соцкомь им же Якови ... [Д]юдка и недои[мки] в[с]и взя[лъ] ... и могорич {въ} п[л]а[т]ѵ денкг[ъ] ... [по]слѵси кол[к]а Мартин рязанец[ь] ... Иоа(нъ) Борзята соцкии [Ко]стан[тин] ... [Бо]рзяче Радослави дело ска[зати]... Стєпаноу по С(вя)то(и) Тр(ои)цѣ.

... при Данилі, Марії ... Давиді підвойський Іван ... Максимі соцькому ним же Якові ... Дюдка, він недоїмки всі взяв ... і могорич, плату грошей ... послухів кілька: Мартин рязанець ... Йоанн, Борзята соцький, Костянтин ... Борзятине Радославу діло звелить ... Степану по Святій Трійці.

Отже, як і в трьох попередніх випадках, у тексті мовиться про суперечку майнового характеру, про що свідчить вживання термінів «недоїмки», «могорич», «плату грошей». Як можна визначити зі збереженого тексту, підвойський Іван через соцького Максима передав певну суму коштів Якову, які тому був винний соцький Борзята. З цих грошей Дюдко, вочевидь особа, наділена фіскальними повноваженнями, взяв певний податок (недоїмки). Ця виплата була скріплена поставленням могорича в сплату грошей (сума не збереглася)[76], і цьому було свідків (у цьому

[67] На поверхні каменю простежуються літери **но** та надрядкова **а**, а не склад **по**, як вказує О. Гіппіус.

[68] Літери **цк** написані з інверсією.

[69] У цьому місці О. Гіппіус вказав літери **ивано**, хоча на поверхні каменю чітко простежується буквосполучення **стан**.

[70] О. Гіпіус помилково читав ці літери як **рови**.

[71] В цьому місці О. Гіппіус помилково читав літеру **и**.

[72] О. Гіпіус помилково ідентифікував літеру як **о**.

[73] Наступні після **д** літери рядка О. Гіппіус пропустив.

[74] В тексті чітко читається диграф **оу**, а не **о**, як вказав О. Гіппіус.

[75] Слово **трцѣ** О. Гіппіус пропустив.

[76] Саму процедуру погодження договорів розпиттям могорича на певну суму коштів розглянуто у праці А. Груші: Груша А. Могорич и завод как традиционные процедуры утверждения частных договоров в Великом княжестве Литовском / А. Груша // Oriens aliter. Časopis pro kulturu a dějni střední a východni Evropy. — 2014. — № 1. — С. 11.

контексті з вірогіднішим значенням видоків) кілька, які перелічені далі в тексті і які, очевидно, розпивали могорич, який поставив Борзята. На жаль, через втрату частини тексту встановити, що саме велено Радославові робити з Борзятиним ділом, як і те, що треба робити Степанові після свята Трійці (П'ятидесятниці), встановити неможливо. Радослав, згаданий у тексті, найвірогідніше був представником князівської адміністрації і вів справу соцького Борзяти.

Стосовно згаданих у верхньому та на початку наступного збереженого рядка трьох осіб — при Данилі, Марії і Давиді, то не можна погодитися прочитанням фрази **(при кн)зи при Данилѣ, при (тысяцкомъ при) Двдѣ**, яке пропонує О. Гіппіус, та розглядати його як свідчення того, що справу розглядав князь Данило Романович, тим більше, що частину знаків російський вчений ідентифікував помилково. Зважаючи на контекст дальшого тексту графіті, а також за аналогією з іншими великими кириличними написами церкви Святого Пантелеймона згадані тут Данило та Марія, очевидно, подружжя, що засвідчено інверсією останньої та першої літери їхніх імен, а також Давид і, можливо, інші особи, чиї імена не збереглися через пошкодження поверхні каменю, були видоками, як соцький Максим передав гроші Якову.

Зважаючи на віднесення трьох інших графіті до часів княжіння Мстислава Мстиславовича Удатного, маємо всі підстави розглядати й цей напис як наслідок роботи Мстиславової судової канцелярії, датуючи, отже, тим же часом, що й інші великі кириличні графіті. Палеографія його складників абсолютно не суперечить датуванню першою половиною 1220-х рр., хоча й має ширші хронологічні межі.

Отже, в нашому розпорядженні чотири судові рішення, які виголосив князь Мстислав Мстиславович або від його імені під час розгляду майнових суперечок між мешканцями княжого Галича. Складно сказати, чи засідання вів особисто князь, чи представники його адміністрації, як-от Радослав, згаданий в останньому тексті. Проте графіті малюють нам живу картину розбирання справ із залученням свідків-видоків, що було нормальною середньовічної практикою судової системи. У цьому контексті важливим є другий напис зі згадкою князя Мстислава, адже тут зафіксовано повторний розгляд справи, по суті, апеляційне засідання із залученням додаткових свідків і відміною попереднього рішення. Адже питання про існування апеляційних та касаційних інстанцій на Русі

залишається дискусійним[77], проте цей напис явно засвідчує можливість перегляду ухвалених раніше рішень.

Причини виконання графіті з викладом цих рішень на стінах храму допоки неясні, бо незрозуміло, за яких обставин їх могли оприлюднити. Можливо, таке виконання заміняло прилюдне оголошення вердикту князя, або ж за певну плату клірові храму (пожертви) позивач чи відповідач міг так ознайомити загал зі справедливим / несправедливим князевим рішенням. У будь-якому разі, незалежно від причин виконання, ці документи є цікавим та унікальним джерелом до історії вивчення судочинства нашої середньовічної прабатьківщини. Окрім того, їхнє розташування на стінах церкви Святого Пантелеймона дозволяє встановити, що княжий двір Мстислава Мстиславовича Удатного розташовувався у князівській резиденції на Пантелеймонівському городищі, яку збудував князь Роман Мстиславович[78], тож графіті містять важливу інформацію для вивчення історичної топографії княжого Галича.

Viacheslav Korniienko (Kyiv, Ukraine)

Office documents of Mstyslav Mstyslavovych, prince of Halych, on the walls of the st. Panteleimon church

The article is devoted to highlighting the current research results of four Cyrillic graffitis on the walls of the St. Panteleimon church in Halych. Based on the texts analysis, the author concludes that these inscriptions are the judgements delivered by the judicial administration of Prince Mstyslav Mstyslavovych Udatnyi, whose yard was located in the Panteleimon settlement in the former residence of Roman Mstyslavych next to the St. Panteleimon Church.

***Keywords**: epigraphy, graffiti, Halych, Mstyslav Mstyslavych, St. Panteleimon church.*

---

[77] Юшков С. В. Указ. соч. — С. 522.

[78] Томенчук Б. П. Чотири княжі двори літописного Галича. Підсумки археологічних досліджень палацових комплексів (1991—2012 рр.) / Б. Томенчук // Археологія і давня історія України. — 2013. — Вип. 11. — С. 171, 175.

Іл. 1. Фотографія графіті на південній фасадній стіні церкви Святого Пантелеймона

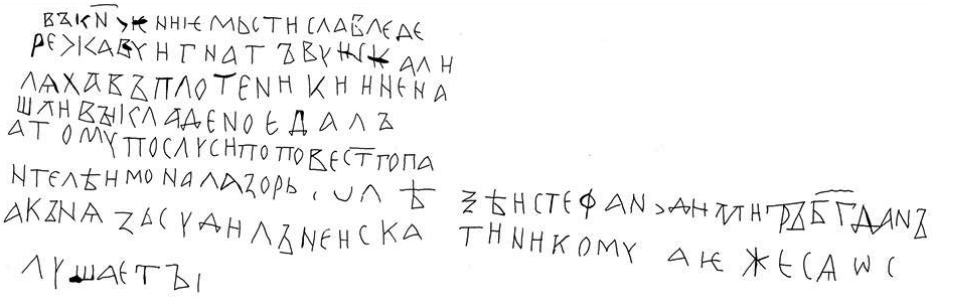

Іл. 2. Прорисування графіті на південній фасадній стіні церкви Святого Пантелеймона

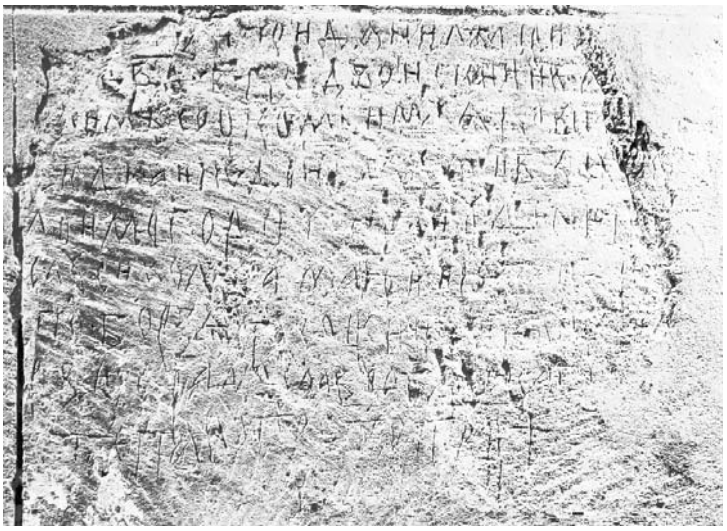

Іл. 3. Фотографія графіті на західній внутрішній стіні церкви Святого Пантелеймона

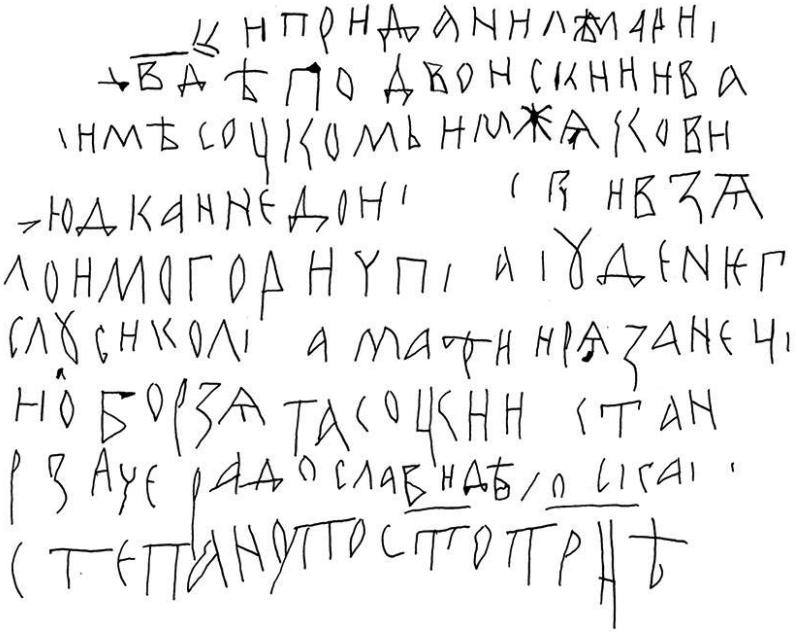

Іл. 4. Прорисування графіті на західній внутрішній стіні церкви Святого Пантелеймона

Іл. 5. Фотографія графіті на північній внутрішній стіні церкви Святого Пантелеймона

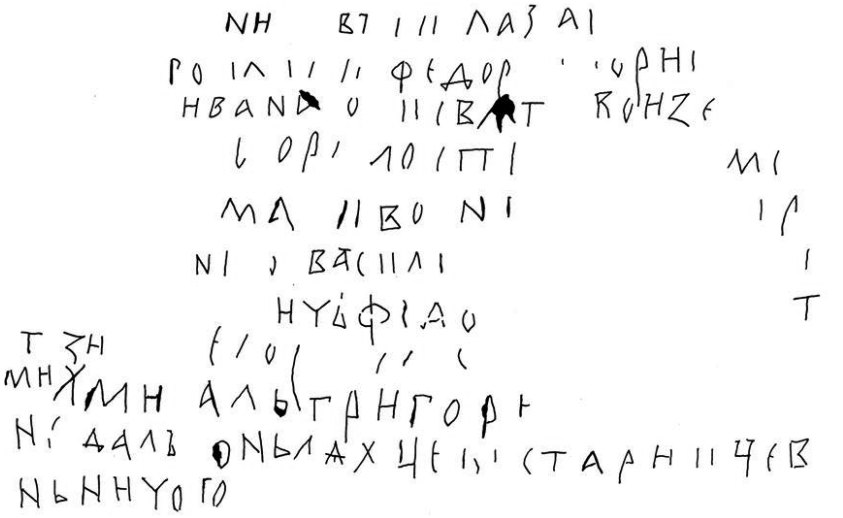

Іл. 6. Прорисування графіті на північній внутрішній стіні церкви Святого Пантелеймона

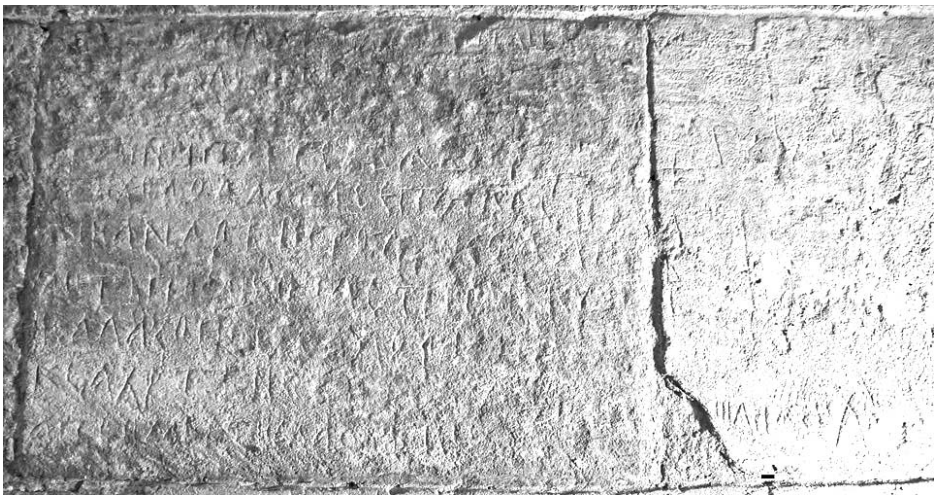

Іл. 7. Фотографія графіті на західній внутрішній стіні церкви Святого Пантелеймона

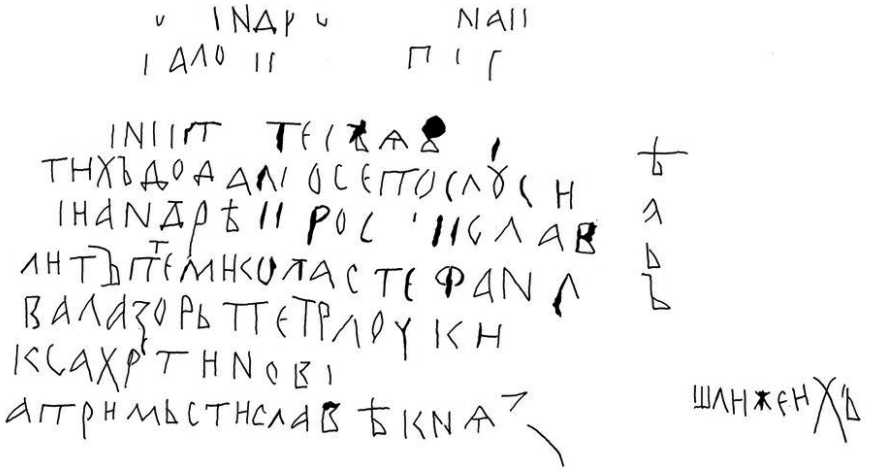

Іл. 8. Прорисування графіті на західній внутрішній стіні церкви Святого Пантелеймона